

Россия Федерациязынын чырыдышкын яамызы
Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Муниципалдыг ниити өөредилге чери Хадың ортумак школазы
668513, Тыва Республика, Бии-Хем кожуун, Хадың сумузу,
Маады Парыңмаа, кудумчузу 8

ШМК-нын хуралынга **көргөн.**
Протокол № 1

”28”августа 2024ч.

Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы
чөпшээрээн.

 /Байкара В.Г./
”28”августа2024ч.

Школа директорунун
59 дугаар дужааны биле

Хадың бадылаан
СОШ

/Монгуш Л.Ч./
”28”августа 2024ч.

**Тыва дыл эртеминге
АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА**

Класс: 9, шагы 68 (неделяда 2)

Хуусаазы: 1 чыл (1 өөредилге чылы)

Өөредилге номунун автору, ады, үндүрген чылы: М.Д.Биче -оол, Д.А.
Монгуш. Тыва дыл 8-9 класс. ТывНУЧ. Кызыл, 2006ч

Программаның ады: Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа
сайзырадылгазынга чижек программалар. Кызыл 2017ч

Башкызы: Монгуш Любовь Михайловна

Хадың 2024ч

Тайылбыр бижик

5 -11 класстарга тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөредилгезинин кол (долу эвес) школага тыва дыл талазы –биле күрүне стандарттарынга дүүштүр тургускан.

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустун төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкиннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустун аас чогаалының, өске-даа янзыларының, театр уран чүүлүнүн болгаш уран чүүлдүн өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде тыва дыл улустун амыдыралының, ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шиңгээдип алыры - өөреникчилерге өске эртемнерни чедиш-кинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

5-9 класстарга тыва дыл эртемниң утказы

Школага тыва дыл эртемин(курузун) өөредиринин программасында лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижириинин болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниң база амгы үеде тыва дыл эртемниң чедишкиннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Тыва дыл эртемниң тургузуу (9 класс)

Программаны колдуунда шуушкак принцип езугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, сөс чогаадылгазын чаң-гыс эвес, аңгы-аңгы класстарга чадаланчак кылдыр өөредири көрдүнген.

9-ку класска катаптаашкын кылгаш, оон «Синтаксис болгаш пунктуация» деп бөлүктүн «Нарын синтаксистиг конструкциялар» деп темазын эрткеш, «Дыл дугайында ниити билиглер» деп эгени өөренир.

Бо эгеге тыва литертаурлуг дыл болгаш ооң стильдерин, чугаа жанрларының дугайында билигни, дылдың нормаларының болгаш чугаа куль-туразының айтырыгларын өөренирин база киирген.

Оон ыңай 9-ку класска лексика, фонетика, грамматика база орфография болгаш пунктуация талазы-биле өөрениген чүүлдерни системажыдып катаптаар.

Школага тыва дылды өөрөдириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни

бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;

- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;

- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг

илеридииниң мергежилдери-биле чепсеглээр;

- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;

- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында

туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;

- оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;

- төрөөн дылына камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шиңгээдип алырына өөреникчилерниң сонuurгалын

күштелдирер;

- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң езузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;

- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;

- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;

- шын, медреселдиг, аянныг номчуурунуң мергежилдерин сайзырадыр;

- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарына бүрүну-

биле ажыглаар;

- өөреникчилерни харысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагыл-чурумун сагырынга кижизидер.

9–ку класстың өөреникчилериниң тыва дылга шиңгээдип алыр кол-кол билиглери:

Нарын синтаксистиг конструкцияларны сайгарар, оларның аразында харылзаазын көргүзөр схема-шыйыглар кылыр. Янзы-бүрү хевирлерлиг нарын домактарны тургузар, сайгарар, оларга бижик демдектерин шын салып, тайылбырлап билир. Сөзүглелдин стилин болгаш жанрын тода-радыр. Литературлуг дылдың нормаларын сагыр.

Пунктуациядан. 8-9 класстарга өөрөнгөн пунктограммаларны тывар, бижик демдектерин салганын бадыткап шыдаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин салыр.

Орфографиядан. 5-6 класстарга өөрөнгөн орфограммаларны шын бижиир болгаш тайылбырлаар.

Дылдын кезектери	Тема	Шагы		План аайы - биле	Херек кырында
7-8 класска ооренгенин катаптаары	Чоннун культура болгаш тоогузу.	1	Грамматиктиг сайгарылга	05.09	
	Синтаксис болгаш пунктуация.	2	Синтаксистиг сайгарылга	07.09	
Синтаксис	Деннелгелерни тускайлаары	3	Мергежилге 19	12.09	
	Тыва улустун чугаа этикеди	4	Диалог чогаадыр	15.09	
	Диалогтар тургузары	5	Диалог дурумун катаптаар	19.09	
	Бодуун домак	6	Домактар сайгарылгазы	21.09	
	Тускайлаан кежигуннуг домактар	7	Мергежилге 38, арын 18	26.09	
	Адалгалар, капсырылгаларны тускайлаары	8	Пунктуация дурумнерин катаптаар	28.09	
	Тускайлаан кежигуннерлиг домактарга бижик демдектери	9	Пунктуация дурумнерин катаптаар	03.10	
	Хыналда диктант	10	Катаптаар	05.10	
	Частырыглар-биле ажыл	11	Катаптаар	10.10	
	Нарын домак	12	Синтаксистиг сайгарылга	12.10	
	Чагырышкан болгаш чагырышпаан нарын домактар	13	Синтаксистиг сайгарылга	17.10	
	ЧС. Чогаадыг "Кижиде бугу-ле чуул чараш болур..."	14	Чедир бижиир	19.10	
	ЧС. Чечен чугаада теманы тодаратпышаан, допчулай бижири	15	Созуглел-биле ажыл	24.10	
Дыл дугайында ниити	Дылдын ниитилел амыралынга ужур-дузазы. Эн нептернгеи дылдар	16	Мергежилге 129, арын 183	27.10	
билиглер	Тыва дыл- турк дылдарнын бирээзи	17	Айтырыгларга харыылаар, арын 185	07.11	
	Тыва дылдын турк дылдар аразында туружу	18	Номчуур	09.11	
	Орхон-Енисей бижии - турктернин огбелернин бижии	19	Катаптаар	14.11	
	Орхон-Енисей бижиинин онзагайы	20	Дыннадыг белеткээр	16.11	
	ЧС. Эдертиг бижииринге белеткел	21	Катаптаар	21.11	
	ЧС. Эдертиг	22	Катаптаар	23.11	
	Тыва дыл - ТР куруне дылы. Оон ужур-дузазы.	23	Айтырыгларга харыылаар, арын 191	28.11	
	Тыва дылдын шинчээчилери	24	Айтырыгларга харыылаар, арын 194	30.11	
	Тыва дылдын кол-кол эртем-шинчилел ажылдары	25	Библиотекадан оске ажылдар коор	05.12	
	Созуглел дугайында билиг	26	Созуглел-биле ажыл	07.12	
	Абзац дугайында билиг	27	Созуглел-биле ажыл	12.12	
	Нарын домактарнын янзылары	28	Созуглел-биле ажыл	14.12	
	ЧС. Эдертиг	29	Созуглел-биле ажыл	19.12	
	Уенин тайылбыр домаа	30	Уенин ТД синтаксистиг сайгарылга	21.12	
	Немелденин Тайылбыр домаа	31	Немелде. ТД синтаксистиг сайгарылга	26.12	
	Тодарадылганын тайылбыр домаа	32	Тодарадылганын ТД синтк.сайгар.	28.12	
	ЧС." Ог-кошкун чоннарнын оран-савазы" деп темага созуглел тургузар	33	Толевилел тургузар	09.01	
	Толевилелди камгалаары	34	Катаптаар	11.01	
	ЧС. Эдертигге белеткел	35	Созуглел-биле ажыл	16.01	

	ЧС. Эдертигни бжири	36	Практиктиг кичээл	18.01	
	Даар байдалдын тайылбыр домаа	37	Синтаксистиг сайгарылга	23.01	
Стилистика	Чугаа культууразынын дугайында билиг	38	§27	25.01	
	Стилистика дугайында билиг	39	Дыннадыг белеткээр	30.01	
	Стильдернин хевирлери	40	Катаптаар	01.02	
	Чорулдээнин тайылбыр домаа	41	Синтаксистиг сайгарылга	06.02	
	Стиль талазы-биле нейтралдыг сосер	42	Мергежилге 67, арын 150	08.02	
	Ном стили, чугаа стили	43	Созуглел-биле ажыл	13.02	
	Эртем стили	44	Созуглел-биле ажыл	15.02	
	Эдертиг бжииринге белеткел	45	Созуглел-биле ажыл	20.02	
	Эдертигни бжири	46	Созуглел-биле ажыл	22.02	
	Сорулганын тайылбыр домаа	47	Созуглел-биле ажыл	27.02	
	Публицистика стили	48	Созуглел-биле ажыл	29.02	
	Чылдагааннын тайылбыр домаа	49	Синтаксистиг сайгарылга	05.03	
	Албан-херек этикеди	50	Чарлал бжиир	07.03	
	Албан-херек документилери	51	Чарлал бжиир	12.03	
	Деннелгенин тайылбыр домаа	52	Синтаксистиг сайгарылга	14.03	
	Чечен чогаал стилинин онзагайы	53	Чарлал бжиир	19.03	
	туруштун тайылбыр домаа	54	Синтаксистиг сайгарылга	21.03	
	ЧС. Чогаадыг "Мээн бижээн чечен чугаам"	55	Чарлал бжиир	02.04	
	Чогаадыгны бжири	56	Чарлал бжиир	04.04	
	Кылдыныг аргазынын тайылбыр домаа	57	Синтаксистиг сайгарылга	09.04	
	Стильдерин хевирлери, онзагай талалары	58	Чарлал бжиир	11.04	
	ЧС. "Шуугаар бетинде боданыр..." кыска чогаадыгга белеткел	59	Чарлал бжиир	16.04	
	ЧС. Чогаадыгны бжири	60	Катаптаар	18.04	
	Частырыглар-биле ажыл	61	Катаптаар	23.04	
5-9 класстарга ооренгенин катаптаары	Чыл дургузунда ооренгенин катаптаары	62	Синтаксистиг сайгарылга	25.04	
	Фонетика болгаш графика	63	Мергежилге 133	30.04	
	Сос тургузуу болгаш сос чогаадылгасы	64	Мергежилге 171	07.05	
	Чуве ады. Демдек ады. Сан ады. Ат орну	65	Мергежилге 182	14.05	
	Кылыг созу	66	Мергежилге 214	16.05	
	Хыналда диктант	67	Катаптаар	21.05	
	Туннел кичээл	68	Стильдер дугайында ооренир	23.05	